

CASTRUL ROMAN DE LA BERZOVIA, 1977 CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN CANABAE ȘI ÎN CASTRUL ROMAN

*Mihail Zahariade**

Cuvinte cheie: castru de legiune, așezare civilă, stratigrafie, legiune, reparație, refacere.

Keywords: legionary fortress, civil settlement, stratigraphy, legion, repair, reconstruction.

Abstract: The archaeological excavations carried out at Berzovia in 1977 envisaged two main objectives: the civil settlement (canabae) and the legionary fortress. The aim was to investigate: the stratigraphic sequence within the legionary fortress; the structure of the agger; the chronological positioning of the civil settlement in relation with the fortress. Four trenches (S₁-S₄) in the canabae area and five (S₅-S₉) within the fortress were excavated.

The stratigraphy yielded two levels of occupation both in the castra legionis and in the civil settlement; each level bears clear traces of repair. The general conclusion of the author based on the stratigraphic sequence and the discovery of a fragment of stamped tile bearing the letters III FL ([LEG(ionis) III FL(avia)]) is that the fortress has undergone a last process of massive repair around 118 and apparently continued to be occupied until ca. 120. The civil settlement showed the same chronological evolution as that detected within the fortress.

În anul 1977, între 16 august și 3 septembrie, în cadrul planului de cercetare al Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară din București care avea ca scop cunoașterea fortificațiilor romane din Dacia între 106 și 117, au fost efectuate cercetări arheologice la castrul de legiune de la Berzovia, jud. Caraș-Severin¹. Cercetarea a fost posibilă ca urmare a unui protocol încheiat pe termen scurt între instituția amintită reprezentată de cercetător științific Mihail Zahariade și Muzeul Județean Reșița din partea căruia au participat arheologii Caius Săcărin, pe toată durata investigațiilor și temporar, Ovidiu Bozu. Au fost cercetate, prin îmbinarea metodelor de stratigrafie verticală și orizontală, doua sectoare distincte:

A. Așezarea civilă (*canabae*), aflată la aproximativ 600 m sud-est de castru, unde s-a urmărit cunoașterea topografiei și organizarea internă precum și evaluarea

* Cercetător dr., Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”.

¹ Săpăturile arheologice din vara anului 1977 au fost executate cu ajutorul unui detașament de militari în termen, sub comandă, provenit de la o unitate militară din Lugoj. Ele au avut o desfășurare limitată în timp. Permisivitatea de a face săpături în perimetrul comunei a fost dată de primăria din Berzovia (la acea dată Consiliul popular). Emoțiile și iritarea conducerii de atunci a Muzeului Județean Reșița, precum și a altor colegi de breaslă, în ciuda unui protocol anterior semnat de ambele instituții, precum și discuțiile aprinse stârnite după încheierea săpăturilor l-au determinat pe autorul acestui articol să înceteze orice viitoare cercetare arheologică sau de teren în acea zonă. Această situație a împiedicat și publicarea, până la aceasta dată, a actualului raport. Mulțumesc colegei Doina Benea pentru oportunitatea oferită spre publicare a materialului găzduit în prestigioasa revistă bănățeană.

raportului cronologic și topografic dintre locuirea în acest areal și fazele de ocupație identificate în castrul de legiune. Ca urmare a stabilirii obiectivului, în acest areal au fost cercetate patru secțiuni, S₁ - S₄;

B. În interiorul castrului investigația s-a concentrat pe verificarea posibilității, invocată la vremea aceea, dar nedemonstrată stratigrafic², a unei continuități a ocupației în arealul fortificat, fie ea de natură militară sau civilă și după anul 118. În arealul fortificat au fost trasate cinci secțiuni, S₅-S₉ având ca obiective țintă: cercetarea unor clădiri din perimetrul castrului de legiune; obținerea mai multor secvențe stratigrafice și compararea lor cu stratigrafia publicată anterior; sondarea unui element de fortificație, *agger*, pe latura de est (Fig. 1).

A. Cercetări în canabae-le castrului

Secțiunile S₁-S₄ au fost executate în curtea și grădina locuitorului Iosif Știopu, no. 147. Aici fuseseră semnalate în repetate rânduri "ziduri vechi". Au fost identificate aceste structuri în pivnițele casei și grajdului, la circa - 2,00 m față de nivelul actual de călcare. Ele au servit drept fundație pentru construcțiile moderne. Zidurile sunt construite în *opus incertum*, cu mortar dur, de culoare albă. Este de remarcat că atât locuința propriu-zisă a locatarului comunei, cât și grajdul urmează orientarea vechilor ziduri ceea ce dă o asimetrie vizibilă a acestora față de actuala dispunere urbanistică, regulată a caselor învecinate și a străzii.

Secțiunea S₁ a fost executată la 5 m est de grajdul așezat pe zidăria romană, în spațiul între casă și grădină, în scopul identificării eventualelor prelungiri ale zidurilor de la temelia casei. În zona cercetată din perimetrul curții și al grădinii nu au mai fost identificate însă alte urme de ziduri care urmează probabil un traseu pe sub casele și grădinile înconjurătoare (Fig. 2).

În S₁ au fost identificate două niveluri de locuire:

Nivelul I, la -0,75 m, constă dintr-un strat de mortar fin, de culoare albă, sfărâmicios, care poate fi urmărit pe întreaga secțiune. El apare impregnat cu cărămidă și țiglă sfărâmată foarte fin, probabil tasată sau amestecată în stratul care a servit drept podea. Un strat de arsură, gros de cca. 25-30 cm, identificat pe întreaga suprafață a podelei apare amestecat cu bolovani de piatră de mărime mică și mijlocie, împreună cu un sol de culoare brună, cu urme masive de țigle, cărămizi și olane.

Nivelul II se găsește la cca. - 0. 50 m. În □ 10-12, în partea de nord a secțiunii acolo unde terenul apare într-o ușoară elevație, la cca. - 0,40 m, a fost descoperită o parte dintr-un pavaj din cărămizi, dispus regulat, cu dimensiunile de 0, 29 x 0, 29 x 0,08 m,

² Deoarece literatura mai veche despre sit tinde uneori să treacă într-un con de umbră, reamintim aici prezentarea întregului istoric al cercetării la: MEDELEȚ, FLUTUR 2002, p. 95-100; vezi și CHRISTESCU 1937, p. 61, 175; MACREA 1969, p. 38-39; 182-183. Săpăturile sistematice efectuate în anii 60'-70' ai secolului XX: MEDELEȚ, PETROVSKY 1974, p. 133-136; MOGA 1970, p. 51-58; informații generale anuale despre săpături la POPESCU 1967, p. 365-366 no. 59; POPESCU 1968, p. 429 no. 60; XIII; POPESCU 1969, p. 521 no. 88; XIV; POPESCU 1970, p. 95 no. 15; XV; POPESCU 1971, p. 363 no. 13. Un studiu special dedicat prezenței legiunii a III- Flavia Felix la nord de Dunăre și implicit discuția asupra castrului de la Berzovia, PROTASE 1967, p. 47-51=*La Legio III Flavia au nord du Danube et la première organisation de la Dacie*, Acta of the fifth Epigraphic Congress, Cambridge, 1967, p. 337-342; vezi de asemenea și prezentările sumare la TUDOR 1969, 47, 48; GUDEA 1997, p. 29-30.

cu interstiții umplute cu mortar; pavajul a fost așezat pe un pat de mortar. Dacă va fi continuat spre sud, atunci el apare scos complet ulterior și înlocuit cu o podea de lut extrem de dură. Deasupra acestui pavaj a fost identificat un nivel de dărâmatură mixt format dintr-un sol de culoare brună în amestec cu un strat de țigle și olane sfărâmate, gros de 0,10 m, un amestec provenit foarte probabil din prăbușirea unui acoperiș. Pe două din fragmentele de țigle apar, deasemenea fragmentare cartușe cu ștampila legiunii a IIII-a Flavia Felix (vezi mai jos). Pavajul din cărămizi împreună cu stratul de țigle și olane prăbușite indică prezența aici a unei încăperi, căreia însă nu îi putem preciza nici dimensiunile și nici funcționalitatea.

Prelungirea pavajului și a prăbușirii acoperișului din țigle și olane au putut fi surprinse într-o secțiune de control, S₂, executată la capătul de nord al lui S₁. Aici, pavajul de cărămizi apare dezafectat, dar patul de mortar se menține intact, la - 0,50 m și sunt toate indiciile că el provine de la același pavaj identificat în S₁.

Observația stratigrafică principală în S₁ și S₂ este aceea că, în timp ce pavajul din mortar și cărămizi este contemporan cu stratul superior de dărâmatură de cărămidă și țiglă provenit din prăbușirea acoperișului și aflat imediat sub solul vegetal, dunga de mortar și fragmente mici de țigle, olane și cărămidă, bine tasată, care apare sub suportul de mortar al pavajului, reprezintă urmarea nivelării generale a unei distrugerii anterioare, petrecută pe nivelul indicat de stratul de mortar identificat pe pereții de est, sud, vest și parțial de nord. De aceea, subliniem existența aici a două niveluri, cel precizat de dunga de mortar amestecat cu țigle și olane sfărâmate foarte fin (N I) și de pavaj (N II).

În secțiunile S₃ și S₄ au fost identificate două clădiri. În S₃ mulțimea fragmentelor de țigle, purtând urme de arsură, precum și stratul de dărâmatură gros de 15 cm, care apare imediat după solul vegetal, la -0,25 m, sugerează o singură fază de locuire sfârșită printr-un incendiu și o prăbușire a clădirii (Fig. 3).

În S₄ incendiul apare mai clar, la -0,35 m prin importante cantități de lemn carbonizat și strat de arsură (cenușă în amestec cu pământ ars), gros de 0,20 m, vizibil pe pereții de est și sud ai secțiunii. Podeaua acestei clădiri este reprezentată de o podea de mortar, groasă de 0,15 m și lungă de 9,00 m, străpunsă de trei gropi executate ulterior, după abandonarea locuirii organizate în așezare. În groapa no. 1, alături de mortar în strat compact, se găsesc fragmente mici de țigle și cărămizi. În groapa no. 2 pământul este amestecat cu mortar și pigmentație fină de țiglă și cărămidă. Pe peretele de nord, urmele gropii no. 3 apar vizibile; stratul compact de mortar presupus ca fiind podeaua clădirii coboară brusc în jos, paralel cu panta gropii.

Cantitatea mare de bârne incendiate, cuiele și piroanele, fragmentele de țigle și olane îndreptătesc concluzia că cele două clădiri cercetate aveau pereți de lemn. Clădirile identificate au un singur nivel de locuire corespunzător cronologic cu N I din S₁.

Nivelul II din S₁ reprezintă o fază ulterioară de locuire, când clădirile din S₃ și S₄ nu au mai funcționat în urma unui incendiu de oarecari proporții, și nu au mai fost refăcute, fiind dezafectate.

B. Cercetări în interiorul castrului

Secțiunile S₅ (8 x 2.00 m) și S₆ (3,80 x 1,50 m) au fost executate ca urmare a identificării unui zid antic în timpul săpării unei gropi de către primăria comunei pentru amplasarea unui stâlp de telegraf în dreptul casei cu numărul 54, de pe strada Timișorii, înspre partea carosabilă. Zidul Z_A se află în *raetentura sinistra* a castrului și a fost degajat parțial. El se află la -0,44 m sub nivelul actual al șoselei și este construit din piatră legată cu mortar; paramentul interior este realizat în *opus incertum*, iar cel exterior din blocuri de piatră regulat așezate, în *opus quadratum*; grosimea zidului este de 0,80 m. El se păstrează pe o înălțime de 1,80 m socotită de la fundație, având și o plintă lată de 0,20 m și înaltă de 0,45 m.

În S₅ au fost identificate două niveluri de ocupație ceea ce marchează faptul că ne aflăm în interiorul clădirii căruia îi aparținea zidul (Fig. 4).

Nivelul I, constructiv, la - cca. 2.00 m este conturat nivelmetric de plinta Z_A și de o podea de pământ galben brun, groasă de 45 cm, la linia plintei, care a servit drept nivel de călcare în interiorul zidului. Un strat de pământ galben gros de 55-60 cm, care suprapune pragul, indică o refacere a acestui nivel printr-o supraînălțare a podelei anterioare cu sol adus și bine bătătorit care a servit drept pat pentru amenajarea următorului nivel de locuire.

Nivelul II, la - 65/70 cm, constă dintr-o podea de mortar groasă de 25 cm. Pe podeaua de mortar a fost descoperită o dărâmătură groasă de 30 cm care consta din țiglă sfărâmată, bine tasată și mortar de culoare gălbuie. Întreaga depunere provine evident din prăbușirea acoperișului și a pereților clădirii (fig. 4).

Pentru a putea confirma traseul zidului spre nord-est, atât cât a permis spațiul între partea carosabilă a străzii și casa no. 54, a fost trasată o secțiune, S₆, la 2 m nord-est de S₅ (Fig. 5).

Au fost identificate două niveluri de ocupație, dar situația constatată aici, nu poate preciza, din păcate, vreo legătură cu Z_A și de ce tip de monument a aparținut acesta din urmă.

Nivelul I, se află la cca. - 1.75 m față de vegetalul actual. Nivelul de ocupație este marcat de un pământ brun, amestecat cu mortar, conturat sub forma unei podele groasă de 20/25 cm care pare să fi fost continuă în ciuda întreruperilor observabile în diverse locuri. În □ 1 s-a profilat conturul unui zid complet dezafectat (Z_B), prin prelevare masivă de piatră. Din zid se mai păstrează doar câteva asize din fundație. Înainte de a face unele considerații asupra împrejurărilor distrugerii acestui zid, avem să observăm că stratul de pământ brun amestecat cu mortar surprins în profil se adosează zidului la circa +25/30 cm de talpa fundației acestuia, ceea ce, tradus în limbaj stratigrafic al acestei situații speciale a dus la bulversarea rămășițelor zidului, înseamnă prezența unui nivel de călcare în relație directă cu acest zid.

Intervenția pentru demantelarea (Z_B), identificată în □ 1-2, și care a implicat și străpungerea următorului nivel de ocupație (Nivelul II), s-a făcut evident într-o perioadă mai târzie, dar se pare că nu post-antică, deoarece urmele detectate în groapă (resturi de cărămizi, țigle, ceramică, sticlă), amestecate cu resturile de piatră din zid, conține elemente identice cu compoziția specifică dărâmăturii masive de peste Nivelul II.

Sub asizele zidului demantelat, în compoziția stratului de pământ galben pe care era așezat, în colțul de nord-vest al secțiunii a fost surprins, pe o lungime de aproximativ 4.25/4.30 m un strat de arsură gros de 20 cm, aflat la cca. 15 cm de talpa fundației Z_B. Aceasta ar putea reprezenta un indiciu, deși încă poate prea slab, pentru susținerea ipotezei construcției castrului direct peste vechea locuire dacică distrusă anterior printr-un incendiu (fig. 5).

Nivelul II, la - 75 cm constă dintr-un strat de cărămizi, țigle, și olane extrem de bine compactate și amenajate sub forma unei podele groase de 25-30 cm. Acest nivel este acoperit de un strat de resturi de țigle și cărămizi în amestec cu pământ brun gros de 75/80 cm. El este complet sigilat de vegetalul modern, gros în acest punct de 60/75 cm.

Pentru sondarea structurii valului de incintă a fost trasată secțiunea S₇, pe latura de est, din grădina locatarului Gh. Popovici, dar nu a putut fi extinsă din cauza culturilor de legume și a faptului că alte elemente de fortificație, berma, și șanțul sunt acoperite azi de șosea (Fig. 6).

Agger-ul castrului conține un miez de pământ de culoare roz-cărămizie, având în compoziție pietriș, cărămidă pisată și lemn ars, ultimul provenit din întărirea acestui nucleu prin tasare și ardere. Miezul este îmbrăcat de un pământ de culoare brună gălbuie, bine bătătorit, fără urme de arsură sau pigmentație de cărămidă, cu excepția unei lentile de mortar lungă de cca. 50 cm, care ni se pare accidentală în cadrul acestei mase, rezultate din depunerile succesive, bine bătătorite și ele, de straturi de pământ rezultate din săparea șanțului. Drumul de rond se găsea pe partea superioară a valului și consta dintr-un strat de mortar subțire de 5 cm, identificat pe o lățime de cca. 3,20 m deasupra pământului brun care îmbracă miezul (Fig. 6).

Ideea generală este că elementul de fortificație principal al castrului, *agger* nu a fost înlocuit cu zid de piatră. În teren se observă, în fața laturii de nord, existența a două șanțuri dintre care unul singur aparținând castrului, lat de 9 m (măsurători în 1977). Laturile de nord și vest ale castrului sunt încă perfect vizibile în teren, iar cele de sud și est numai pe anumite porțiuni.

Secțiunile S₈ și S₉ au fost trasate perpendicular pe *agger*-ul de est al castrului, în interior, pe latura de nord și a urmărit prezența eventualelor clădiri existente în această parte din *raetentura dextra* a castrului. Săpăturile s-au efectuat cu unele restricții de spațiu impuse de culturile de legume și cereale și de negocierile cu proprietarii grădinilor. Solul vegetal este aici mai gros (50 cm), datorită depunerilor succesive ca urmare a repetatelor amenajări horticoale moderne (Fig. 7).

În cazul acestor două secțiuni, dată fiind importanța lor particulară în stratigrafia generală a castrului vom abandona temporar descrierea nivelurilor de ocupație de jos în sus și vom analiza amănunțit situația stratigrafică în ordinea descoperirii, urmând ca la sfârșit să comentăm secvența stratigrafică în ordinea stabilită inițial.

În S₈, imediat sub vegetalul modern, gros de 25 cm, în □ 1-4, se află un strat compact de pământ de culoare neagră, bine tasat, amestecat cu multă zgură și lemn carbonizat, gros de 15 cm. În prelungire, în □ 5-8, se găsește un strat de pământ gălbui, în amestec cu fragmente de țigle aproximativ de aceeași grosime. Acestea suprapun un strat de pământ galben cu fragmente fine de țiglă în compoziție gros de cca. 40 cm. Lentile de mortar în □ 1 și 3, precum o aglomerare de pământ negru în

amestec cu arsură și zgură apar inserate în acest strat. În □ 5-8 în prelungirea acestui strat a fost identificată o placă de mortar groasă de 25 cm, care se aliniază nivelmetric cu lentilele de mortar amintite mai sus.

La - 85 cm în □ 1-4 se găsește un strat de pământ compact, negru, bine bătătorit în amestec cu arsură și resturi de zgură provenite de la prelucrarea metalului. În □ 5-8, spre sud, această situație de pământ se prelungește cu o placă de mortar lungă de cca. 4 m, care apare fragmentată de inserția unui strat de pământ galben brun cu fragmente de țigle, olane și cărămizi dar și mici fragmente de vase de sticlă. Aceste două straturi aflate pe același nivel stau pe "solul viu", care în această porțiune este un pământ galben lămâios aparent cu urme de oxizi de fier.

Interpretând secvența stratigrafică din S₈ observăm două niveluri de ocupație distincte:

Nivelul I este marcat de podeaua fragmentară de mortar, lungă de 4 m din □ 5-8 întreruptă în □ 1-4 de stratul de pământ negru cu arsură și zgură care o suprapune;

Nivelul II a fost identificat prin podeaua de mortar din □ 5-8, dar și prin fragmentele ei din □ 1-4, suprapusă de un strat de arsură, zgură, țigle, și olane fragmentare.

Pentru verificarea situației surprinse în S₈ și extinderea suprafeței cercetate, la capătul său de sud-vest s-a trasat o nouă secțiune S₉, care în general a confirmat datele obținute din secțiunea anterioară. Prezentăm aici o scurtă descriere. După vegetalul actual urmează un strat de țigle și olane fragmentare, gros de 0,25 m provenind din dărâmătură și cantități apreciabile de lemn ars. La 0,50 m apare prima podea de mortar, corespunzând celei din S₈ groasă de 0,15 m. Sub această podea a fost surprins, în condiții stratigrafice clare la 0,65 m-0,70 m, un strat de tencuială gros de 0,03 m amestecat cu mult lemn ars și bucăți de mortar. Este de remarcat că tencuiala stă ea însăși pe un strat de dărâmătură gros de aprox. 0,20 m în care țiglele și olanele fragmentare apar amestecate cu cărămidă, ceramică, cuie și piroane. Sub această dărâmătură, o a doua podea de mortar de culoare gălbuie, groasă de 0,10 m așezată direct pe pământul galben, reprezintă și în această secțiune primul nivel de locuire. Pe această podea au fost găsite deranjate *in situ* mai multe cărămizi întregi sau fragmentare de *tesserae* cu dimensiunile: 13,5 x 4,5 x 2 cm, ceea ce ne determină să presupunem existența unui pavaj de cărămizi aplicat peste stratul de mortar (fig. 8).

Zona cercetată din cele două secțiuni S₈ și S₉ pare să impună concluzia că ne aflăm în prezența unei clădiri în imediata vecinătate a *agger*-ului cu două niveluri de funcționare în existența sa. În prima fază, în Nivelul I, clădirea avea ca nivel de călcare podeaua de mortar de la adâncimea de -1,20 m, groasă de 0,15m cu pavaj din *tesserae*. Bănuim că prima clădire a fost construită din lemn, cum rezultă din cantitățile importante de lemn ars, cuiele și piroanele găsite în număr mare. Pereții de lemn au fost, se pare, căptușiți cu stuf, peste care s-a așternut un strat de *cocciopesto* posibil cu pictură sau decorație în diferite culori: roșie, gri, albă, galbenă. Nivelul încetează în urma unei distrugerii dovedită de dărâmătura masivă din țiglă, olane peste care era bine conturat stratul de tencuială rezultat în urma prăbușirii. Refacerea a constat în S₈ din așternerea unui strat de pământ galben și a unei podele de mortar peste nivelul distrus (Nivelul II). În S₉, unde stratul de dărâmătură este mai masiv, direct peste acesta s-a aplicat cea de a doua podea de mortar. Lemnul ars și piroanele descoperite pe acest nivel par să dovedească că și clădirea de pe cel de-al doilea nivel

a fost construită de asemenea, din lemn, dar fără pavajul de cărămidă, documentat pe N I și tencuiala aplicată pe pereți.

Câteva concluzii

Secvența stratigrafică obținută prin cercetările din anul 1977 în castrul și canabele de la Berzovia care se adaugă investigațiilor întreprinse în ultimii 50 de ani³ permit câteva constatări ferme de cronologie relativă privind fazele de ocupație a acestei fortificații.

1. În majoritatea secțiunilor au fost identificate două niveluri clare de ocupație;
2. Identificarea în S₅ sub asizele zidului demantelat a unui strat de arsură cu urme de ocupație (vezi mai sus) poate fi luat în discuție, deși descoperirea ar trebui verificată în viitor în mai multe puncte din interiorul castrului, ca un element care ar putea susține ipoteza construcției unui castru de marș (*castra aestiva*) pe arealul unei așezări dacice anterioare, aflată pe drumul de înaintare al armatei romane în anul 101.
3. O constatare care ni se pare generală și definitivă este că așezarea în ansamblu (castru și *canabae*) a trecut printr-un moment critic care a provocat incendii locale surprinse pe Nivelul I în sondajele din 1977 în S₁, S₈ S₉, dar și în secțiunile din 1961-1963 din *praetorium* și în cea din 1972 efectuată în vecinătatea primăriei comunei (pe atunci Consiliul popular). Un al doilea nivel de ocupație a urmat unei foarte probabile refaceri generale a castrului surprinsă în sondajele din 1961-1963 pe latura de nord și la clădirile interioare din 1977 pe Nivelul II din S₈ și S₉. Unele clădiri din piatră din interior au fost total sau parțial reconstruite (1961, 1972 și S₅ și S₆ - 1977) odată cu refacerea castrului. Cel de-al doilea nivel apare cu o masivă dărâmtură pe el (1977), iar în unele secțiuni cu urme de incendiu (1972).
4. Așezarea civilă de lângă castru a fost afectată de o primă distrugere pe care o plasăm cronologic în același timp cu incendiul Nivelul I din castru. O serie de clădiri identificate în S₃ și S₄, (1977) nu au mai fost locuite, ceea ce ar pune problema dezafectării unor locuințe din *canabae*. Totuși, S₁ și S₂ (1977) dovedesc că locuirea în *canabae* a continuat și după această dată așa cum o dovedește existența Nivelului II.

Un obiectiv major în stabilirea unei stratigrafii coerente și a unei cronologii relative bine stabilite a castrului de legiune și așezării civile de la Berzovia este calibrarea, în viitor, prin reunirea celor care au cercetat castrul și așezarea civilă, dar și a altor specialiști, a tuturor observațiilor rezultate din cercetările sistematice și întocmirea unui tablou general al secvenței stratigrafice din ambele areale.

Trebuie remarcat că materialul numismatic⁴, care acoperă un interval lung de timp, Nero - Filip Arabul, date fiind condițiile incerte de descoperire, nu poate oferi deocamdată vreun indiciu de cronologie absolută mai clară nici asupra momentului construcției castrului și nici asupra părăsirii lui, singura cale de urmat deocamdată fiind compararea cronologiei relative rezultată din observațiile stratigrafice și asupra structurilor interne cu contextul istoric cumva mai bine cunoscut din Dacia de sud-vest în primele două decenii ale secolului II.

Nu vom relua aici *in extenso* discuția despre contextul politic și militar care în fond a stat la baza argumentelor *pro* și *contra* exprimate asupra încetării sau

³ Cercetări recente în castru: FLUTUR 1999-2000, p. 365-372; FLUTUR 2000-2001, p. 131-146; FLUTUR 2006, p. 165-169; vezi și rapoartele anuale: CCA 1999 (2000), no. 21; CCA 2000 (2001), no. 33.

⁴ ȘEPTILICI, TRUICAN 2004-2005, p. 231-236.

continuării ocupației militare a castrului de la Berzovia respectiv după anii 117/118. Este destul a consulta bogata literatură dedicată acestui subiect⁵. Vom remarca însă faptul că săpăturile din 1977 au identificat secvențe stratigrafice a căror interpretare poate aduce unele lămuriri la problema ocupației în arealul fortificat (*castra legionis*) de la Berzovia.

Dacă momentul construcției de *castra aestiva* la Berzovia, eventual peste așezarea autohtonă anterior distrusă în 101 (1977, S₆) ar putea fi plasat imediat după 102, în anii de pace care au urmat primului război, dar despre care nu deținem argumente stratigrafice lămuritoare (eventual faza I de lemn la *principia* relativ recent identificată de Al. Flutur)⁶, un moment în evoluția castrului peste care credem că nu se poate trece este sfârșitul operațiunilor militare în Dacia urmate la scurtă vreme de înființarea provinciei Dacia, în 106, când castrul de la Berzovia a putut fi transformat din *castra aestiva* în *castra hiberna* (*hibernaculum*) al legiunii a III-a Flavia Felix. Cu această ocazie au putut avea loc semnificative reconstrucții de clădiri, între care ne putem gândi la *principia* în faza II (de lemn) (Al. Flutur)⁷. În S₈ (1977) acest moment apare reprezentat de placa de mortar identificată în □ 5-8, iar în S₉ de stratul continuu de mortar așezat direct pe solul galben.

În ce măsură evenimentele din anii 107/108 aduse în discuție cu alt prilej⁸ vor fi afectat castrul și *canabae* rămâne un subiect deschis în lipsa argumentelor numismatice clare în asociere cu observațiile stratigrafice. Aceste evenimente, cu un impact local asupra vestului Daciei și asupra gravității cărora istoricii și arheologii vor trebui să reflecteze mai serios în viitor, au putut afecta într-o oarecare măsură ocupația din castrul și așezarea civilă de la Berzovia⁹. În orice caz, ele au putut declanșa o consolidare a pozițiilor legiunii în sud-vestul Daciei exprimată în primul rând prin reconstrucții de mai mare amploare în interiorul castrului. Ar putea fi luate în considerație în acest moment, faza de piatră la *principia* (Flutur 1999-2001), zidul de piatră din S₅ (1977), sau construcțiile de asemenea de piatră identificate în *praetentura sinistra* (sec XVIII) și *praetentura dextra* (1972 și 2000)¹⁰. În S₅ așa cum arătam mai sus, un strat de pământ galben brun așezat pe un strat anterior de galben lutos coincide nivelmetric cu nivelul plintei Z_A ceea ce ar putea reprezenta nivelul de călcare corespunzător funcționării zidului. În S₆ stratul de pământ brun bine tasat amestecat cu mortar indică un nivel de reparație. În S₈, peste placa inițială de mortar

⁵ PROTASE 1967, p. 47-51; FLUTUR 2006, p. 165 care face o scurtă trecere în revistă a părerilor exprimate în ultimii ani. Este de notat și articolul lui RĂUȚ, BOZU 1975, p. 195-218 și mai ales monografia BENEĂ 1983, p. 158.

⁶ FLUTUR 2006, p.166; OPREANU 2006, p. 54, 57.

⁷ FLUTUR 2006, p. 166.

⁸ HA, v. *Hadr.*, 3. 9; textul din *Historia Augusta* a servit drept bază pentru identificarea unor evenimente militare în anii 107/108 la frontierele de sud-vest ale Daciei de către BALLA 1969, p. 111-119; BĂRBULESCU 2001, p. 75.

⁹ În acest context se înscrie altarul dedicat în 108 lui Mars Ultor de *cohors II Hispanorum* de la Vrșac (IDR III/ 1 no. 106), și înlocuirea acestei unități de infanterie cu una de cavalerie, *ala I Tungrorum Frontoniana*, potrivit acțiunilor contra cavaleriei iazyge (IDR III/1 no. 107), documentată în acest castru printr-un *signifer* activ al său, dar și prin întărirea liniei Vărădia-Surducu Mare unde staționează detașamente ale legiunii III Flavia Felix (Surducu Mare) și o *cohors milliaria equitata* (*cohors I Vindelicorum milliaria equitata civium Romanorum*) deasemenea poziționată, după 107/108, în castrul de la Vărădia pentru a face față pericolului iazyg. Vezi recent NEMETH 2006, p. 41-50.

¹⁰ FLUTUR 2006, p. 166.

se găsește un strat de pământ negru în amestec cu arsură și zgură, dar și un strat de pământ bine bătătorit cu fragmente fine de țigle; ambele sunt suprapuse de o placă (podea) de mortar identificată însă numai parțial în □ 4-5. În S₉ situația apare și mai clară, unde un întreg strat de mortar bine bătătorit, sub forma unei podele acoperă întreaga secțiune.

Cum perioada dintre evenimentele din 107/108 și 117/118 a fost, din câte cunoaștem, relativ liniștită din punct de vedere al turbulențelor militare din jurul Daciei, ne putem gândi că ultimul nivel masiv de reparație clar delimitat din punct de vedere stratigrafic în săpăturile din 1977 din castru nu poate fi atribuit decât unui interval de timp ulterior unor evenimente care l-au putut determina. Ar putea fi vorba deci de evenimentele militare petrecute la sfârșitul anului 117 și începutul lui 118, de o gravitate semnificativă pentru Dacia, dar și pentru întreaga zonă, care au făcut subiectul unui număr semnificativ de studii și exprimări de opinii¹¹.

Este vorba de amenajările generalizate cu mortar identificate în S₅, S₈, S₉. În S₉, placa de mortar suprapune într-adevăr lentile semnificative de arsură în amestec cu dărâmatură de țigle și cărămizi care ar putea proveni de la un parțial (local) incendiu în castru a cărui proveniența rămâne încă necunoscută. În S₆ stratul din cărămizi și țigle fragmentare, bine tasate sub forma unei podele ar putea fi încadrat tot în categoria reparațiilor.

În S₉ au fost descoperite două fragmente de țigle de construcție cu ștampila legiunii a III-a Flavia, astfel:

Fragmentul no. 1. Dimensiuni: 8 x 6.5 x 3.5cm. Cartuș fragmentar: 4. 5 x 7. 2 cm; tabula ansata, din care se păstrează jumătatea din dreapta; hl : 2.5 cm; text păstrat: III FL. Lectura întregibilă: [LEG(ionis) I]III FL(avia).

Fragmentul no. 2. Dimensiuni: 11. 8 x 18. 2 x 4. 5 cm. Cartuș fragmentar; tabula ansata din care se păstrează jumătatea din stânga: hl. 2.6 cm; text pastrat: LEC. Lectura întregibilă: LEG(ionis) [III F(lavia) F(elix) ?] sau LEG(ionis) [III FL(avia) ?].

Așa cum s-a observat de mai multe ori, ca și în cazul altor legiuni, prescurtarea numelui legiunii pe tipare se modifică în primii ani de domnie ai lui Hadrian¹². Prescurtarea FL de pe exemplarul no. 1 este destul de clară. Litera L are fie hasta orizontală ușor ridicată, fie sub forma unui cerc. În cadrul materialului tegular ștampilat cunoscut al legiunii a III-a Flavia nu apare practica redării răsturnate a literei F din epitetul F(elix) aflată imediat după patronimul F(lavia)¹³. De aceea, credem că piesa, care a putut fi produsă în atelierele locale, a fost emisă după 117/118, când în atelierele legiunii în noua serie de material tegular ștampilat, începe să se facă abstracție de epitetul F(elix).

Alte două exemplare descoperite în canabae sunt fragmentare, având păstrate numai literele LEC[(ionis) III F(laviae F(elix)(?) sau FL(aviae)(?)] (no. 3) și LE[g(ionis) III F(laviae F(elix)(?) sau FL(aviae)(?)] (no. 4).

Desigur, fragmentul no. 1 citat mai sus, luat de sine stătător, nu poate constitui un argument hotărâtor pentru a susține prezența legiunii la Berzovia după anul 118,

¹¹ O sinteză a evenimentelor, cu bibliografia, la BĂRBULESCU 2001, p. 26-27; PETOLESCU 2002, p. 26-27.

¹² RITTERLING 1925, s. v. *Legio*, RE XII, col. 1548; BENEĂ 1983, p. 162.

¹³ Recente prezentări de material tegular ștampilat al legiunii anterior domniei lui Hadrian, la BENEĂ 1983, p. 162 și pl. V-VI; OPREANU 2006, p. 54, 55, 58.

proba putându-se încadra ușor principiului *testis unus, testis nullus*. El își relevă însă importanța lui numai prin coroborarea cu observația stratigrafică generală care a identificat o reparație generală în castru. În orice caz, dacă ocupația va fi continuată după anul 118, ea trebuie să fi fost de scurtă durată.

Trebuie precizat că înfăptuirea reformelor administrativ-militare aplicate de Hadrian în Dacia nu au fost rezultatul unui plan pre-stabilit al noului împărat; ele au fost puse în aplicare tocmai datorită evoluției bruște și neașteptate a evenimentelor imediat după moartea lui Traian. A trebuit mai întâi rezolvată situația deosebit de gravă de la frontierele vestice ale Daciei și de la Dunărea de Jos unde iazygii, respectiv roxolanii au reprezentat un factor de risc deosebit de periculos pentru stabilitatea structurilor teritoriale administrative create în timpul lui Traian. Măsura excepțională de reunire sub un singur comandament a provinciilor Dacia și Pannonia Inferior, prelungit până în 119, acela a lui Q. Marcus Turbo, care deținea și titlul de *praefectus Aegypti*¹⁴, arăta cât de gravă era situația în vestul Daciei, iar repercusiunile au vizat desigur și sud-vestul provinciei. Operațiunile militare împotriva iazygilor au putut continua și în anul 119 și desigur au fost urmate de negocieri în cadrul tratativilor de pace în scopul creării unei depline siguranțe la frontierele provinciei.

Necesitățile politico-militare ale încheierii definitive a operațiunilor și stabilirea unor acorduri diplomatice ferme, care de altfel și-au dovedit soliditatea în deceniile care au urmat, vor fi impus menținerea pe loc a dispozitivului militar din sud-vestul Daciei având ca principal pilon castrul de legiune de la Berzovia. Toate aceste evenimente și reorganizări au putut amâna retragerea legiunii a III-a Flavia de la Berzovia. În această perioadă cu o situație militară extrem de volatilă, părăsirea unei poziții strategice atât de importante din fața câmpiei Banatului ar fi compromis întreaga zonă. Dimpotrivă, consolidarea pozițiilor legiunii prin refacerea structurilor anterioare în castru asigură prezența ei în continuare și era o garanție în cadrul tratativilor de pace cu iazygii¹⁵.

Ultima refacere identificată în castru în secțiunile menționate mai sus poate fi pusă în opinia noastră în legătură cu activitatea legiunii în această perioadă. Dacă lucrurile stau altfel, atunci castrul de la Berzovia, care în lumina cercetărilor din 1977 nu prezintă urme evidente ale unei distrugerii, nici măcar parțiale pe nivelul II a fost refăcut de legiunea a III-a Flavia, care a continuat să staționeze aici până la încheierea definitivă a operațiunilor militare și a tratativilor de pace cu iazygii. Dacia Superior apare menționată pentru prima dată în diplome militare din 13 decembrie 119¹⁶, dată la care a fost posibilă eliberarea de efective de veterani și care sugerează o oarecare calmare a situației.

Modificarea marcării materialului de construcție cu patronimul prescurtat din FF în FL s-a putut petrece chiar în Dacia, un exemplu asemănător oferindu-l legiunea XI Claudia care își modifică prescurtarea patronimului, atât în inscripții, cât și în materialul tegular ștampilat în această perioadă după cca. 10-15 ani de staționare la Durostorum.

¹⁴ HA, v. *Hadr.* 6. 7; RUSSU 1972, p.47-52; PETOLESCU 2002, p. 26-27.

¹⁵ Despre data unei retrageri mai târzii a legiunii de la Berzovia la *Singidunum*, pe lângă literatura mai veche, inclusă în lucrările citate mai sus (M. Moga, O. Răuș, O. Bozu) vezi și PISO 2000, p. 211.

¹⁶ PANGERL, MACDONALD, ECK 2001, p. 27-48. Mențiunea Daciei Superior se repetă în diplomele de la *Porolissum*, Căței și Românași datate în 29 iunie 120 (IDR I 4, 5, 6).

Dacă poate fi vorba de o abandonare a liniei Berzovia-Surdac-Vărădia (fază de pământ) aceasta credem că s-a putut petrece doar după pacificarea definitivă a sarmaților și sfârșitul reformelor politico-administrative din Dacia, deci după anii 120/121.

În ce privește așezarea civilă (*canabae*) ea a putut trece printr-un moment dificil așa cum ar sugera secvența stratigrafică din S₁ unde peste podeaua de mortar a Nivelului I se găsește un strat de arsură amestecată cu piatră, după care a urmat o refacere pe Nivelul II pusă în evidență de placa de mortar din □ 10-12 aflată în continuarea unei podele de lut identificată în □ 3-9.

Elementele de stratigrafie obținute în 1977 în așezarea civilă nu permit deocamdată susținerea ideii prelungirii existenței așezării civile după plecarea legiunii dar nici transformarea arealului fostului castru în așezare civilă.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR

A. CERAMICA

1. Castron fragmentar; pastă fină de culoare cărămizie-deschisă acoperită cu o vopsea de culoare albă; df: 4,2 cm. Tip. 6, CRO (?) (Pl. I 1).
2. Buză de strachină; pastă fină de culoare cărămizie închisă. Tip 2, CRD (819) (Pl. I 2).
3. Fragment de oală borcan; pastă fină de culoare cărămizie închisă. Tip. 10 CRO (358) (Pl. I 3).
4. Fragment de oală (cu două torți); pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie închisă amestecată cu pietriș și nisip; Tip. 2, CRO (394) (Pl. I 4).
5. Fragment de oală (cu două torți); pastă fină de culoare cărămizie deschisă cu urme fine de nisip; Tip. 2, CRO (397) (Pl. I 5).
6. Fragment de castron; pastă zgrunțuroasă amestecată cu pietriș și nisip. Tip. 6, CRO (797) (Pl. I 6).
7. Buză de oală borcan; pastă fină de culoare cenușie. Tip. 4, CRO (344) (Pl. I 7).
8. Buză de oală borcan; pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie închisă amestecată cu pietriș, urme puternice de arsură. Tip 2, CRO (340; variantă) (Pl. I 8).
9. Buză de oală borcan; pastă zgrunțuroasă, de culoare cenușie amestecată cu pietriș; urme puternice de arsură în interior. Tip. 2; CRO (325) (Pl. I 9).
10. Buză de oală borcan; pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie amestecată cu pietriș. Eventual Tip 10, CRO (359; variantă) (?) (Pl. I 10)
11. Buză de cupă; pastă fină cărămizie; suprafața externă și internă este acoperită cu o vopsea roșie cărămizie. Decor cu linii oblice (Pl. I 11).
12. Fragment de capac de vas; pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie cu urme fine de pietriș. Tip. 4, CRO (929) (Pl. I 12).
13. Castron fragmentar din pastă fină de culoare cărămizie, cu vopsea la interior și exterior; decorație în tehnica barbotinei pe registrul superior; Ø = 6,6 cm. Tip 1, CRO (764) (Pl. II 1).
14. Căniță fragmentară cu o toartă din piatră fină de culoare cărămizie închisă cu vopsea roșie pe ambele fețe. Tip 1 (Pl. II 2).

15. Buză de căniță din pastă fină de culoare cărămizie Tip 3(Pl. II 3).
16. Buză de strachină din pastă fină de culoare cărămiziu închis mai puternic arsă la partea inferioară. Tip 2, CRO (814) (Pl. II 4).
17. Buză de oală borcan din pastă de culoare cărămizie deschis, cu un strat de pastă albă pe ambele fețe. Tip 10 (?), CRO (364) (eventual variantă) (Pl. II 5).
18. Buză de oală borcan din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie. Tip 2 (?), CRO (330) (eventual variantă) (Pl. II 6).
19. Buză de oală borcan din pastă fină de culoare cărămiziu închisă. Tip 5, CRO (348) (variantă) (Pl. II 7).
20. Buză de oală borcan din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămiziu-închis. Tip 10, CRO (359) (variantă) (Pl. II 8).
21. Buză de oală borcan din pastă fină de culoare închisă cu un strat subțire de pastă albă la ambele fețe. Tip 5, CRO (344) (Pl. II 9).
22. Fragment de oală borcan din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămiziu-roz, cu puternice urme de pietriș în compoziție. Tip 5, CRO, 347(Pl. II 10).
23. Fragment de oală borcan din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămiziu-roz, cu puternice urme de pietriș fin în compoziție. Tip 5, CRO, 347(Pl. II 11).
24. Fragment de platou tavă; pastă fină de culoare cărămizie cu urme puternice de arsură. Tip 2, CRO (895) (Pl. III 1).
25. Buză de afumătoare; pastă zgrunțuroasă de culoare roșie cărămizie cu urme de pietriș și nisip; marginile buzei sunt crestate prin apăsarea unui instrument tare, la distanțe egale, în pasta încă crudă. Tip 4, CRO (variantă) (Pl. III 2).
26. Buză de oală borcan; pastă fină de culoare cărămizie roșie, Tip 6, CRO (349), variantă) (Pl. III 3).
27. Buză de oală borcan; pastă fină de culoare cenușie închisă. Tip 4, CRO (344) (Pl. III 4).
28. Buză de oală borcan; pastă fină de culoare cenușie închisă. Eventual Tip 2, CRO (330 variantă) (Pl. III 5).
29. Buză de oală borcan; pastă fină de culoare cenușie închisă, dungă în relief pe umărul vasului. Tip 1 (?) Cro (318) (Pl. III 6).
30. Buză de farfurie; pastă fină de culoare cenușie închisă. Tip 7, CRO (881, eventual variantă) (Pl. III 7).
31. Buză de castron; pastă fină de culoare cenușie închisă cu decorație în tehnica barbotinei. Tip 1, CRO (967) (Pl. III 8).
32. Buză de castron; pastă fină de culoare roșie cu decorație în tehnica barbotinei (atipic) (Pl. III 9).
33. Buză de castron; pastă fină de culoare roșie. Eventual Tip 1 (?), CRO (772, variantă) (Pl. III 10).
34. Fragment de castron; pastă fină de culoare cenușie cu decorație în tehnica barbotinei (atipic) (Pl. III 11).
35. Fragment de căniță cu toartă; pastă fină de culoare cărămizie deschisă cu vopsea roșie pe suprafața interioară și exterioară. Tip. 5, CRO (680) (Pl. III 12).
36. Fragmente de cupă din pastă de culoare roșie cu decorație cu roțiță și impresiuni (atipic) (Pl. III 13).
37. Fund fragmentar de strecurătoare din pastă fină de culoare cărămizie (Pl. III 14).

38. Fragment de căniță (?) din pastă de culoare cărămizie deschisă cu vopsea roșie la suprafețele atât interioară cât și exterioară, decorație în tehnica barbotinei (atipic) (Pl. III 15).
39. Fragment de căniță din pastă de culoare cărămizie deschisă cu decorație cu bumbi (atipic) (Pl. III 16).
40. Fund de căniță din pastă de culoare cărămizie deschisă; d = 5,4 cm (Pl. III 17).
41. Vas fragmentar (recipient) pentru lichide (?); pastă fină de culoare cărămizie deschisă; df = 3 cm (Pl. III 18).
42. Buză de urcior cu o singură toartă din pastă fină de culoare cenușie negricioasă. Tip. 1, CRO (? 426, eventual variantă) (Pl. III 19).
43. Gură de urcior cu o singura toarta, din pastă de culoare cenușie-negricioasă, Tip 1, CRO (?426, eventual varianta) (Pl. III 20).

B. STICLĂ

1. Fragment de buză de vas din sticlă (bottle); d=2.1 cm. h= 4.3 cm. Culoare albă, clară, transparentă, fără ingrediente vizibile (Pl. IV 1).
2. Fragment de buză de vas, posibil castron. Slabe ingrediente vizibile în structura vasului (Pl. IV 2). Arcul de cerc al fragmentului păstrat: 6 cm; Diametrul vasului calculat pe baza arcului de cerc: cca. 26 cm (Pl. IV 2)
3. Fragment de toartă de vas (sticlă?). Culoare albastru deschis (Pl. IV 3).

C. METAL

1. Cui. Dim: L: 18 cm; gr. 8 mm; S₄; N II, -71 cm; diam. floarei: 10 mm (Pl. V 1).
2. Cui. Dim: L: 12 cm; gr. 7 mm; S₄; N II, -72 cm. diam. floarei: 15 mm (Pl. V 2).
3. Cui. Dim: L: 14 cm; gr. 9 mm S₄; N II, -65 cm. diam. floarei: 18 mm (Pl. V 3).
4. Cui. Dim: L: 13 cm; gr. 6 mm; S₄; N II, -70 cm. diam. floarei: 9 mm (Pl. V 4).
5. Cui. Dim: L: 10 cm; gr. 6 cm; S₄; N II, -70 cm; lipsește floarea (Pl. V 5).
6. Cui. Dim: L: 8 cm; gr. 5 cm; S₄; N II, -68 cm; diam. floarei: 7 mm (Pl. V 6).
7. Cui. Dim: L: 3 cm; gr. 3 cm; S₄; N II, -70 cm; diam. floarei: 16 mm (Pl. V 7).
8. Cui. Dim: L: 17 cm; gr. 8 cm; S₄; N II, -70 cm; diam. floarei: 21 mm (Pl. V 8).

D. ȚIGLE ȘTAMPILATE

1. Fragm. no. 1. Dimensiuni: 10 x 6.5 x 3.5cm. Cartuș fragmentar: 4. 5 x 7. 2 cm; tabula ansata, din care se pastrează jumătatea din dreapta; hl: 2.5 cm; text păstrat: III FL. Lectura întregibilă: [LEG(ionis) I]III FL(avia) (Pl. VI 1 a-b).
2. Fragm. no. 2. Dimensiuni: 11. 8 x 18. 2 x 4. 5 cm. Cartuș fragmentar; tabula ansata din care se păstrează jumătatea din stânga: hl. 2.6 cm; L. inversat; text pastrat: LEC. Lectura întregibilă: LEG(ionis) [IIII F(lavia) F(elix) ?] sau LEG(ionis) [IIII FL(avia) ?] (Pl. VI 2 a-b).
3. Fragm. no. 3. Dimensiuni: 10 x 6.8 x 2.5 cm. Cartuș fragmentar; tabula ansata din care se pastrează jumătatea din stânga: hl. 2.4 cm; L. inversat ; text păstrat: LEC. Lectura întregibilă: LE[G(ionis) IIII F(lavia) F(elix) ?] sau LE[G(ionis) IIII FL(avia) ?] (Pl. VI 3).
4. Fragm. no. 4. Dimensiuni: 15.2 x 5. 9 x 3. 5 cm. Cartuș fragmentar; tabula ansata din care se pastrează jumătatea din stânga: hl. 2.7 cm; L. inversat; text pastrat:

LEC. L si E redat prin bare verticale. Lectura întregibilă: LEG(ionis) [IIII F(lavia) F(elix) ?] sau LEG(ionis) [IIII FL(avia) ?] (Pl. VI 4).

BIBLIOGRAFIE

BALLA 1969

A. Balla, *Guerre iazyge aux frontieres de la Dacie en 107/108*, Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecinensis, 5, 1969, p. 111-119.

BĂRBULESCU 2001

M. Bărbulescu, *Istoria Românilor*, vol. II partea I, *Dacia romană*, capitolul III. *Istoria politică*, București, 2001.

BENEA 1983

Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IIII-Flavia*, Cluj-Napoca, 1983.

CHRISTESCU 1937

V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937.

FLUTUR 1999-2000

Al. Flutur, *Săpăturile arheologice din castrul Bersobis-campaniile din anii 1998-1999*, AB, SN 7-8, 1999-2000, p. 365-372.

FLUTUR 2000-2001

Al. Flutur, *Săpăturile arheologice din principia castrului legionar de la Bersobis-2000-2001*, AB, SN 9, 2000-2001, p. 131-146.

FLUTUR 2006

Al. Flutur, *Castrul Berzobis din perspectiva cercetărilor recente*, în *Dacia Augusti Provincia*, București, 2006, p. 165-169.

GUDEA 1997

N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, JahrbuchRGZMainz, 44, 1997.

MACREA 1969

M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.

MEDELEȚ, FLUTUR 2002

Fl. Medeleteț, Al. Flutur, *Castrul Berzobis-istoricul cercetărilor*, Patrimonium Banaticum 1, 2002, p. 95-100.

MEDELET, PETROVSKY 1974

Fl. Medeleteț, R. Petrovsky, *Cercetări arheologice în castrul roman de la Berzovia*, Tibiscus 3, 1974, p. 133-136

MOGA 1970

M. Moga, *Castrul Berzobis*, Tibiscus, 1, 1970, p. 51-58.

NEMETH 2006

E. Nemeth, *Garnizoane traianice la granița de vest a Daciei romane*, în *Dacia Augusti Provincia*, București, 2006, p. 41-50.

OPREANU 2006

C. Horatiu Opreanu, *Activitatea IIII Falvia Felix la nordul Dunării, în anii 101-117 d. Chr.* în *Dacia Augusti Provincia*, București, 2006.

PANGERL, MACDONALD, ECK 2001

A. Pangerl, D. Macdonald, W. Eck, *Neue Diplome für Auxiliartruppen in den Dakischen Provinzen*, Acta MN 38, 2001, p. 27-48.

PETOLESCU 2002

C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002.

PISO 2000

I. Piso, *Les légions dans la province de Dacie*, în: *Les légions de Rome sous le Haute Empire*, Actes du Congrès de Lyon (17-19 septembre 1998), Y. le Bohec, C Wolff (ed.), Lyon 2000.

POPESCU 1967

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966*, Dacia NS XI, 1967, p. 365-366 no. 59.

POPESCU 1968

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966*, Dacia NS XII, 1968, p. 429 no. 60

POPESCU 1969

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966*, Dacia NS XIII, 1969 p. 521 no. 88

POPESCU 1970

D. Popescu, *Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1966*, Dacia NS XIV, 1970, p. 95 no. 15.

PROTASE 1967

D. Protase, *Legiunea a IIII-a Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei la provincia Dacia*, ActaMN IV 1967, p. 47-51=*La Legio IIII Flavia au nord du Danube et la première organization de la Dacie*, Acta of the fifth Epigraphic Congress, Cambridge, 1967, p. 337-342.

RĂUȚ, BOZU 1975

O. Răuț, O. Bozu, *Armata romană în Banat*, StComCS, 1, 1975, p. 195-218.

RITTERLING 1925

E. Ritterling, s. v. *Legio*, RE XII 1925.

RUSSU 1972

I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, București, 1972.

ȘEPTILICI, TRUICAN 2004-2005

R. M. Șeptilici, A. Truican, *Câteva monede romane imperiale descoperite în tâmplător pe raza localității Berzovia, (jud. Caraș-Severin)*, AB, SN 12-13, 2004-2005, p. 231-236.

TUDOR 1969

D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1969.

Fig. 1. Berzovia 1977. Secventa din planul general al comunei cu localizarea sectiunilor

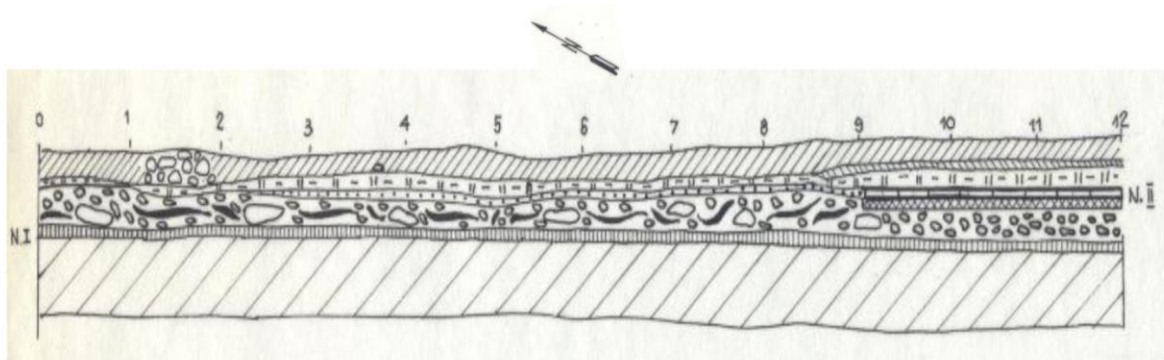

Fig. 2. Berzovia 1977, S 1

	Vegetal actual
	Sol brun cenuziu (vegetal antic)
	Nivel de calcare antic
	Pavaj de caramizi
	Pamant brun, amestecat cu caramizi, tigle
	Groapa recenta cu pietris si piatra
	Urme de incendiu
	Podea de mortar
	Blocuri de piatra
	Mortar alb
	Sol galben

Castrul roman de la Berzovia, 1977

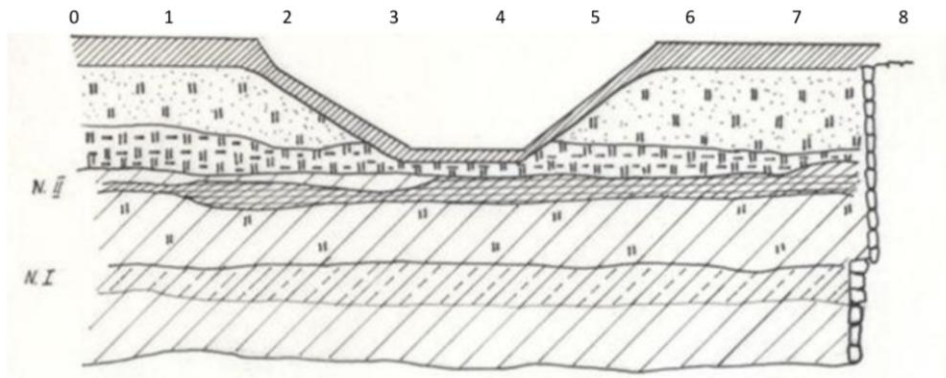

Fig. 3. Berzovia 1977, S 5

- Vegetal actual
- Pamant brun negricios cu pigmentatie de tigla
- Strat de tigle si olane
- Mortar de culoare alba
- Pamant galben cu urme de tigla sfaramata
- Pamant galben brun
- Sol galben fara urme arheologice

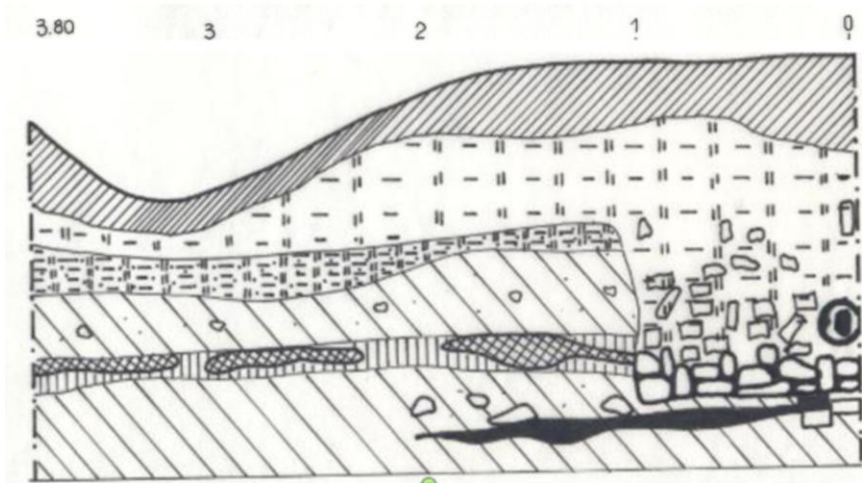

Fig. 4. Berzovia 1977, S 6

- Vegetal actual
- Tigle, caramizi si alte resturi din groapa de demantelare
- Arsura
- Pamant brun cu caramizi si tigle
- Pamant brun amestecat cu mortar
- Zid de piatra
- Caramizi si tigle sfaramatesi tasate
- Pamant galben lamaios

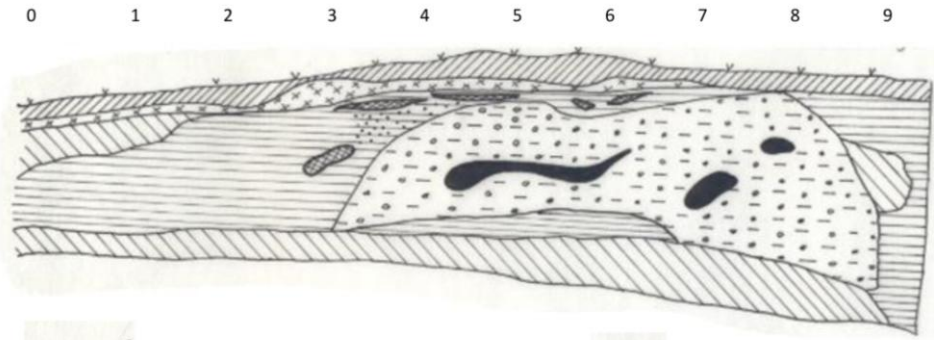

Fig. 5. Berzovia 1977, S 7

- Vegetal actual
- Pamant brun cu oxizi si pietris
- Strat de mortar
- Pigmentatie de mortar
- Lentila de mortar
- Pamant brun galbui
- Miezul valului cu pietris si caramida pisata
- Arsura
- Sol galben fara urme arheologice

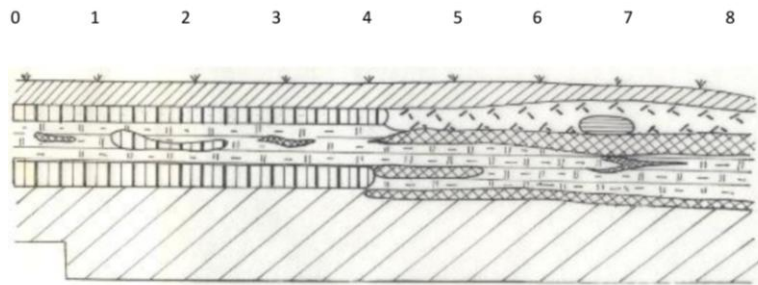

Fig. 6. Berzovia 1977, S 8

- Vegetal actual
- Pamant pigmentat cu fragmente de tigle
- Strat de mortar
- Pamant bine batatorit cu fragmente de tigle
- Pamant negru in amestec cu arsura si zgura
- Sol galben lamaios fara urme arheologice oxizi de fier
- Pamant galben

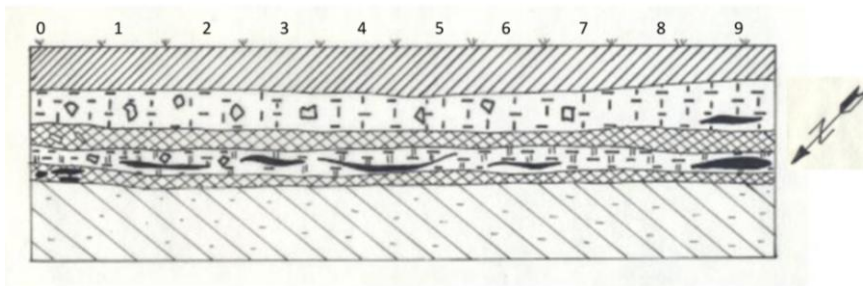

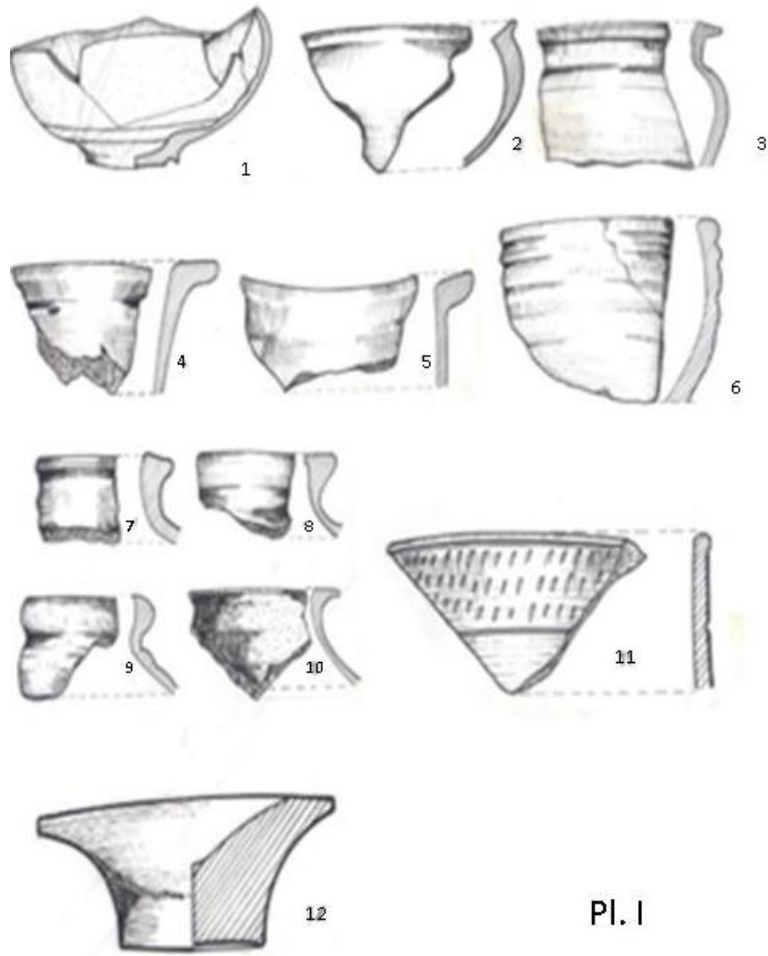
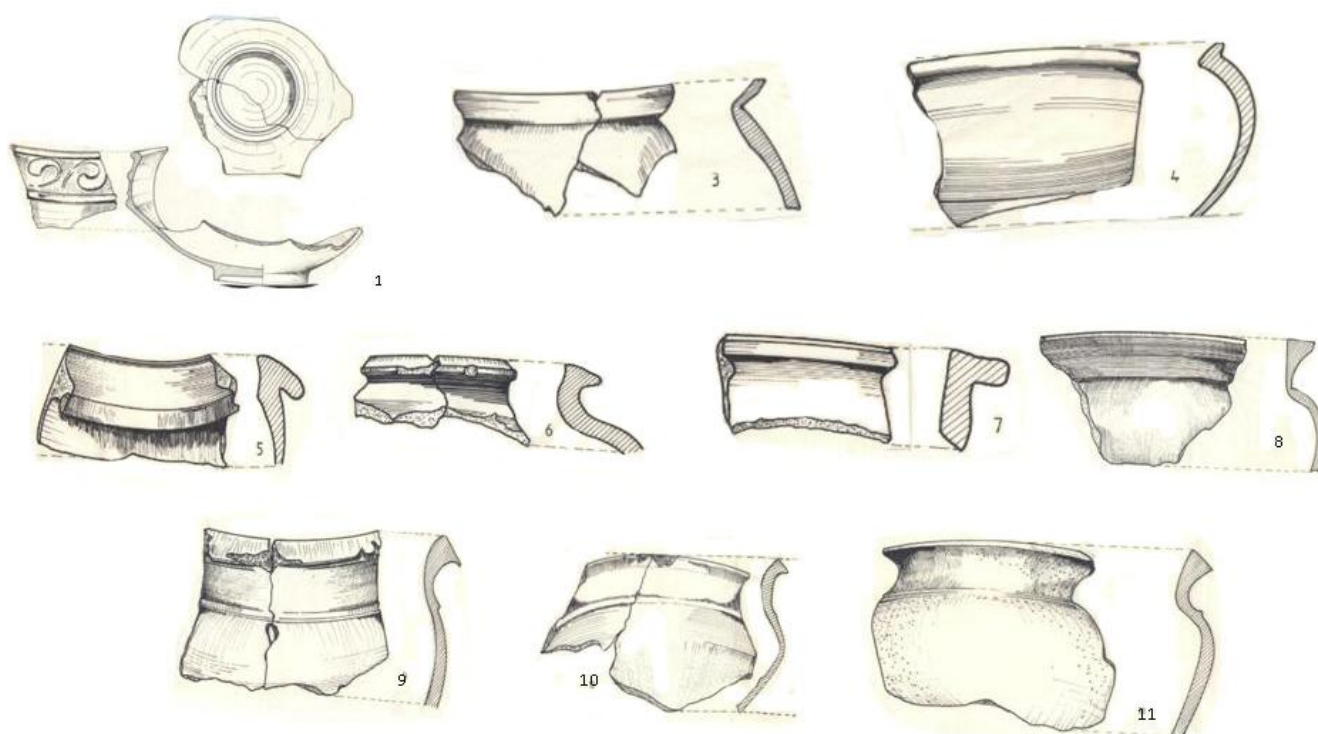

Fig. 7. Berzovia 1977, S 9

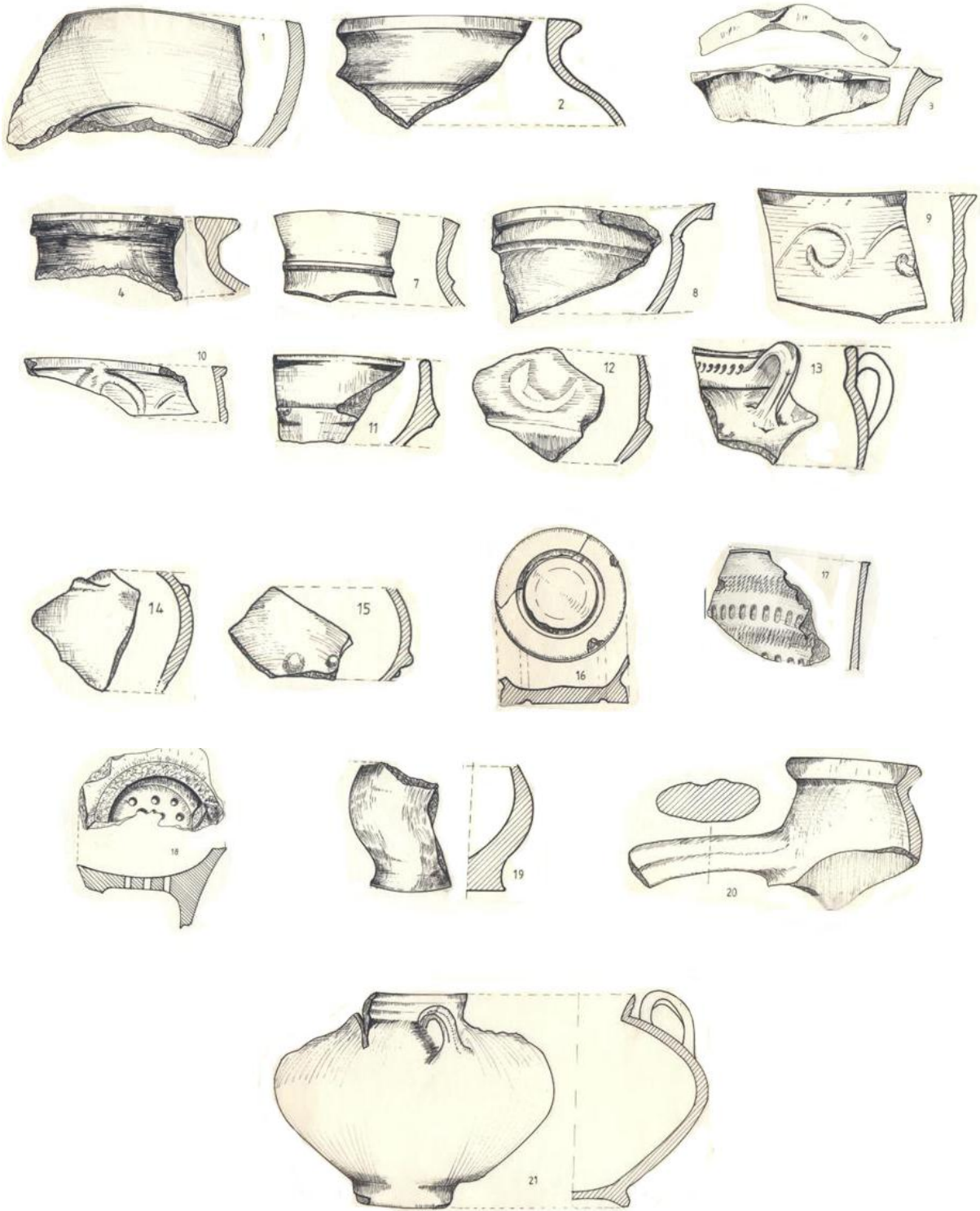
- Vegetal actual
- Strat de daramatura (tigle si caramizi)
- Strat de daramatura (pigmentatie tigle si caramizi)
- Strat de mortar
- Strat de mortar cu arsura
- Arsura
- Sol galben lamaios pigmentat cu oxizi de fier

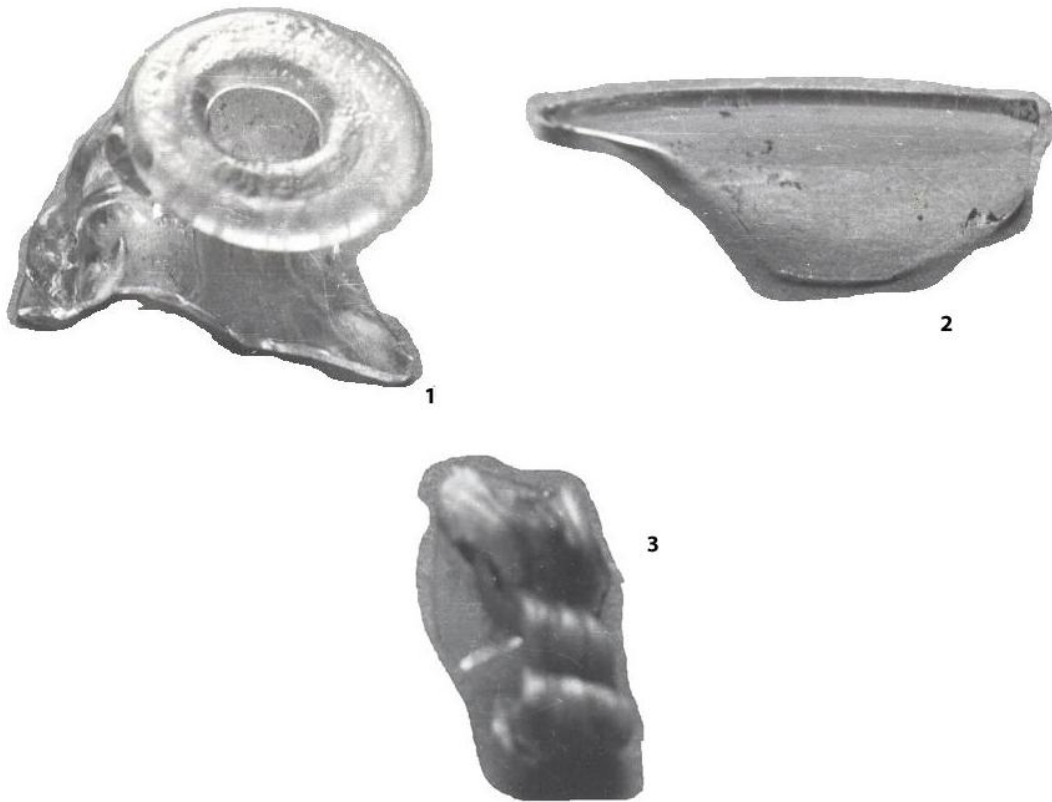
Pl. I

Pl. II

Pl. III

Pl. IV

Pl. V

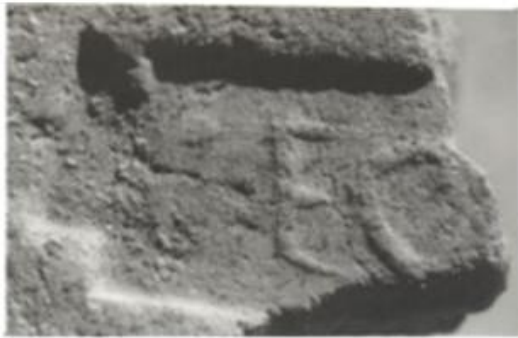
a

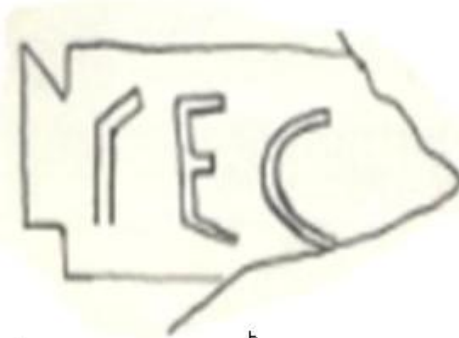
1

b

Sc. 2: 1

a

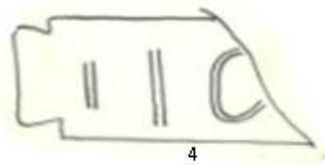
2

b

Sc. 2:1

3

4

Sc. 1:1

Pl. VI